

64. Ebû Nuvâs ve zühdiyyât şiirlerinde tekrar sanatı**Recep ÇINKILIÇ¹****APA:** Çinkılıç, R. (2023). Ebû Nuvâs ve zühdiyyât şiirlerinde tekrar sanatı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 1122-1138. DOI: 10.29000/rumelide.1342272.**Öz**

Bu çalışmada Abbâsî dönemi şairlerinden Ebû Nuvâs'ın (146-198/763-814) divanındaki zühdiyyât şiirleri incelenerek bu şiirlerde geçen tekrarlara ilişkin örnekler sunulmuştur. Bu çalışmada Ebû Nuvâs ve divanının seçilmiş olmasının sebebi onun zühdiyyât şiirlerinde dikkat çekecek düzeyde tekrar sanatının mevcut olmasındandır. İncelememizde teorik çalışmalardaki tanımlayıcı araştırma yöntemi ile uygulamalı çalışmalardaki analitik inceleme teknikleri esas alınmıştır. Araştırmamız sonucunda Muhammed Enîs Mehrât'ın tahkikini yaptığı Dâru Mehrât Li'l-'Ulûm Yayınevi'nin Hıms (2009) baskısı ile Ahmed Abdulmecîd el-Gazâlî'nin tahkikini yaptığı Matbaatu Mısır Yayınevi'nin Kâhire (1953) baskısının çok iyi bir şekilde tahkik edilmiş nüshalar olduğunu tespit ettik. Her iki baskı da iyi olmakla birlikte zühdiyyât şiirleri içerisinde tekrar sanatı için delil olarak getirdiğimiz beyitlerin teyidi hususunda Matbaatu Mısır baskısını tercih ettik. Çalışmamızda Ebû Nuvâs'ın yaşamış olduğu Abbâsî döneminin tarihî, sosyal ve kültürel arka plânı hakkında kısa bir kesit sunularak tekrar sanatı ve önemi üzerinde durulmuştur. Şairin hayatı, edebî kişiliği ve zühdiyyât şiirlerinin özellikleri hakkında bilgi verilerek bu şiirlerde geçen harf, kelime ve cümle tekrarlarına ilişkin örnek beyitler sunulmuş, ayrıca bu tekrarların gerekçeleri ve üslûp özellikleri açıklanmıştır. Bu çalışma neticesinde, Ebû Nuvâs'ın ömrünün sonlarında Allah'tan başka sığınacak bir yer kalmadığının farkına vararak geçmişte işlediği günahlardan dolayı pişmanlık duyarak tövbe ettiği ve bunu şiirlerindeki beyitlerde tekrar sanatını kullanarak ifade ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ebû Nuvâs'ın divanında harflerin, kelimelerin ve cümlelerin tekrarı olmak üzere tekrar sanatını üç değişik şekilde kullandığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Arap dili ve edebiyatı, Ebû Nuvâs, zühdiyyât, züht şiirleri, tekrar**Abu Nuwās and the art of repetition in his asceticism (zühdiyyat) poems****Abstract**

This study examines the asceticism poems in the divan of Abu Nuwas (146-198/763-814), one of the poets of the Abbasid period, and presents examples of the repetitions in these poems. The reason for choosing Abu Nuwas and his divan for this study is that there is a remarkable level of repetition art in his asceticism poems. This study is based on the descriptive research method in theoretical studies and analytical examination techniques in practical studies. As a result of our research, we found that the Daru Mehrat Li'l-'Ulum Publishing House's Homs (2009) edition, edited by Muhammed Enis Mehrat, and the Cairo (1953) edition of the Matbaatu Mısır Publishing House, edited by Ahmed Abdulmecid Al-Ghazali, were both well-researched copies. Although both editions were good, we preferred the Matbaatu Mısır edition for the confirmation of the couplets we brought as evidence for the art of repetition among the asceticism poems. Our study provides a brief overview of the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arapça Mütercim ve Tercümanlık ABD (Kırkkale, Türkiye) recep02013@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3530-4293 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 10.07.2023-kabul tarihi: 20.08.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1342272]

historical, social, and cultural background of the Abbasid period in which Abu Nuwas lived, emphasizing the art and significance of repetition. Information is also provided on the poet's life, literary personality, and the characteristics of his asceticism poems. Sample verses are presented that illustrate the repetition of letters, words, and sentences, and the reasons and stylistic features of these repetitions are explained. As a result of this study, it has been concluded that towards the end of Abu Nuwâs' life, he realized that there was no refuge except Allah, and he felt remorse for the sins he had committed in the past. He expressed this in his poems using the art of repetition, utilizing verses that conveyed his remorse. In Abu Nuwâs' divan, it has been determined that he employed the art of repetition in three different ways: repetition of letters, repetition of words, and repetition of sentences.

Keywords: Arabic language and literature, Abu Nuwas, zühdiyyat, ascetic poems, repetition.

Giriş

Abbâsî dönemi 132/750 senesinde Şam'da Emevî Devleti'nin yıkılması sonucu Küfe'de Abbâsî Devleti'nin kuruluşu ile başlar ve 656/1258 yılında Bağdat'ın Moğolların eline geçmesiyle son bulur (Demirayak, 1998, s. 1). Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ın (ö. 32/653) soyundan gelenler tarafından kurulan ve yaklaşık beş asır boyunca hüküm süren Abbâsîler döneminde İslâm medeniyeti altın çağını yaşadı. Abbâsî dönemi, gerek şiir gerekse nesir olmak üzere her iki alanda yapılan çalışmalarla edebiyat açısından oldukça verimli geçmiş dönemlerden biri olarak kabul edilmektedir (Zeyyât, 2018, s. 199; Yıldız, 1988, c. 1, s. 31-41). Bunun pek çok nedeni vardır ve belki de bu nedenlerden en öne çıkamı bu dönemde ortaya çıkan açılım düşüncesi yani diğer uygarlıklarla kaynaşma eğilimidir. Abbâsî döneminde Arap medeniyetinin Yunan, Fars ve diğer medeniyetlerle kaynaşması sonucu yeni ve karma kültürler ortaya çıktı. Bu kültürler arasında Farslar ve diğer halkların getirdiği gelenek ve görenekler de bulunmaktadır. Entelektüel hayatta Arap halkı ile Araplaşmış halklar arasında her seviyede dil ve ırk olarak büyük bir kaynaşma meydana geldi. Halifelerin teşvikleriyle birlikte bilimsel hareket gelişti. Hârûn er-Reşîd, (ö. 193/809) Dâru'l-Hikme/Beytü'l-Hikme² isimleriyle bilinen bir tercüme evi kurdu. Daha sonra Halife Me'mûn, (ö. 218/833) buraya bir rasathâne ilave etti. Bu dönemde Arap şiiri en parlak devrini yaşadı, tercüme ve nakil hareketi arttı. Dil, tarih ve dinî ilimler öne çıktı (Dayf, 2004, s. 89-126). Öte yandan tüm bu faaliyetler, Abbâsî döneminde "bilgi birikiminin aktarılmasına ve kültürel etkileşimin hızlanmasına zemin hazırladı" (Yılmaz, 2021, s. 29).

Bu dönemde şiirin yıldızının parlamasına ilişkin olarak, şairler konuşma dili ve bedevîlerin kullandıkları dil arasında bir ara dil geliştirerek yeni bir üslûp oluşturmaya ve şiirlerinde ele aldıkları konuları uygarlığın katkıları ve dönemlerinde hâkim olan aklî melekeler aracılığıyla geliştirmeye başladılar. Bu dönem şiirlerinde rasyonel ifadelerin izleri görülmektedir. Şairler bazı ahlâkî idealleri ve Abbâsî medeniyetinin tezahürlerini tasvir etmek gibi yeni konuları hayata geçirerek didaktik şiir sanatını ilk kez kullandılar. Şiir vezinlerinden muzâri, muktedab ve mütedârek/ mütedârik bahirlerini buldular ve yerel bir nazım türü olan halk şiiri mevâliyâ'yı öğrendiler. Bendlerden oluşan nazım biçimlerinin genel adı olan musammat bünyesindeki muzdevic ve murabbai ilk kez kullandılar. Endülüs'te ortaya çıkan bir şiir türü olarak bilinen muvaşşah³ türünün şekli bu dönemde oluşturulmuştur. Bu da muvaşşah türünün Abbâsîler dönemine kadar uzanan köklere sahip olduğunu göstermektedir (Dayf, 2004, s. 138-200).

² Dâru'l-Hikme/Beytü'l-Hikme hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Gazi Erdem. (2013). "İslâm Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytü'l-Hikme". *Dini Araştırmalar*, 16/42, 57-77.

³ Muvaşşah türü ve ortaya çıkışı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kemal Tuzcu. (2011). *Arap Şiirinde Muvaşşah (IX-XV. Yüzyıllar Arası)*. Ankara: Tiydem Yayıncılık; Mustafa Aydın. (2006). Müveşşah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 32, s. 229-231). İstanbul: TDV.

İçerisinde kendi arasında kafiyeli olan sözcükler ve söz bölükleri bulunan beyitleri tanımlamak için de kullanılan musammat, Arap edebiyatında daha çok muvaşşah adı altında ele alınmıştır ve bu türün ilk örnekleri Ebû Nuwās'ın şiirlerinde görülmüştür (Pala ve Kılıç, 2020, 31/233).⁴

Bu dönemde öne çıkan figürlerden biri ve belki de en önemlisi olan Ebû Nuwās, geleneksel şairlerin asırlar öncesinden alışık oldukları kalıplara başkaldırarak şiirde yenilik yapmak istemiş ve hamriyyât (şarap) şiirini yaymış, onu tanıtmış ve insanları şarap içmeye teşvik etmiştir. Ancak ömrünün sonlarına doğru tövbe ederek Allah'a tevekkül etmiş ve alkolü bırakarak insanları Allah'a yönelmeye çağırmıştır (Goldziher, 1993, s. 86).

1. Ebû Nuwās'ın hayatı ve edebî kişiliği

Şair Ebû Nuwās'ın (146-198/763-814) tam adı şu şekildedir: Ebû Nuwās el-Hasen b. Hâni' b. Abdilevvel b. Sabah. Künyesi Ebû Ali olup Ebû Nuwās adıyla tanınmıştır. Ebû Nuwās 146/763 yılında Ahvâz'da doğdu, Basra'da büyüdü ve Bağdat'a giderek Abbâsî halifeleri ile iletişim kurdu ve onlardan bazılarını öven şiirler yazdı. Şam'a, oradan da Mısır'a gitti ve Mısır Emîri Hasîb b. Abdülhamîd'i övdü. Tekrar Bağdat'a dönen şair ömrünün sonuna kadar (198/814) orada kaldı (Fadilî ve Şemsuddîn, 2008. s. 5). Ebû Nuwās'ın doğum ve ölüm tarihi kesin olmayıp doğum tarihi hakkında h. 130, 136, 141, 145, 146 rivayetleri, ölüm tarihi hakkında da h. 195, 196 ve 198 rivayetleri mevcuttur (ez-Zirikî, 2002, c. 2, s. 225).

Ebû Nuwās'ın "Ebû Nuwās" adıyla meşhur olması, başının ön yüzündeki sarkan saçı nedeniyle Basra'daki bir komşusunun onu bu şekilde adlandırmasıyla başladı. Babası Hâni°, Emevî halifelerinin sonuncusu Mervân b. Muhammed'in (ö. 132/750) askerlerindedir. Ebû Nuwās'ın isimlerinden biri de el-Hakemî'dir. Bu unvan Ebû Nuwās'ın büyük dedesinin efendisi el-Cerrâh el-Hakemî'ye atfen verilmiştir (eş-Şek'a, 1979, s. 272). Ebû Nuwās Araplara olan kinine ve onları hicvetmesine rağmen zaman zaman kendisini Araplardan biriymiş gibi görmeye çalışmış, tarihçi ve nesep âlimi Hişâm b. Muhammed el-Kelbî Ebû'l-Munzir'e (ö. 204/819 [?]) hitaben söylemiş olduğu bir beyitte arkadaşı olması hasebiyle ondan soyunu Araplara dayandırmasını istemiştir (eş-Şek'a, 1979, s. 272; Ebû Nuwās, 2009, s. 511).

Ebû Nuwās, dil ve kelimeleri çok iyi bir şekilde kullanma yeteneği ve keskin zekâsı ile ün kazandı. el-Câhiz'in (ö. 255/869) onun hakkında söylemiş olduğu: "Dil bakımından Ebû Nuwās'tan daha bilgili ve lehçe bakımından ondan daha akıcı lehçesi olan bir adam görmedim." cümlesi ile Ebû 'Ubeyde'nin: "Ebû Nuwās, muhdes şairler arasında mutekaddimîn (önceki) şairlerin İmru'u'l-Kays'ı mesabesinde." ifadesi her ne kadar aslen Arap olmasa da Ebû Nuwās'ın dil yönünün ve şairliğinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir (Fadilî ve Şemsuddîn, 2008. s. 6). Aynı şekilde Kulsûm b. 'Amr el-'Attâbî'nin (752-835) Ebû Nuwās hakkında söylemiş olduğu "O aşâklık adam Câhiliye döneminde yaşamış olsaydı onu geçen biri olmazdı." (İbn Asâkir, 1995, c. 13, s. 414) ifadesi Ebû 'Ubeyde'nin şair Ebû Nuwās hakkında söylemiş olduklarını doğrular niteliktedir. Ebû Nuwās, saf Arap olmadığı hâlde Araplar arasında yetişen Arap şairler için kullanılan el-Muvelledûn (el-Muhdesûn)⁵ arasında ilk sırada yer almaktadır (Goldziher, 1993, s. 86).

Ebû Nuwās çok belirgin bir önseziye sahipti. Fikirlerini yaşadığı çevreden alıyordu. Tüm yaşamını şair olarak geçirdi. Arkasında iyi ve kötü şiirlerin bir arada olduğu geniş hacimli bir divan bıraktı. İlk şiirini

⁴ Bahsi geçen nazım türleri ve kafiye düzenleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut Üstün. (2022). "Başlangıçtan Günümüze Arap Edebiyatında Kullanılan Nazım Türleri". *Şarkiyat Mecmuası*. (40), 117-144.

⁵ Muvelledûn (Muhdesûn) hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Rahmi Er. (2006). Müvelledûn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 32, s. 227). İstanbul: TDV.

çocuk yaşta kaleme alan şairin bu divanının dışında el-Fukâhe Veli'tinâs Fî Mucûni Ebî Nuvâs/*Ebû Nuvâs'ın Mucûnu (Müstehcenliği) Hakkında Mizah ve Cana Yakınlık* adı altında müstakil bir şiir divanı daha bulunmaktadır (eş-Şek'a, 1979, s. 280).

2. Züht kavramı ve Ebû Nuvâs'ın züht anlayışı

ذُؤْج/Züht kelimesi sözlükte “yüz çevirmek, uzaklaşmak, önem vermemek, bırakmak, basit görüp terk etmek” anlamlarına gelir (el-Feyrûzâbâdi, 1996, s. 365; el-Muncid, 1992, s. 308). Terim olarak ise dinin yasakladığı şeylerden uzaklaşarak Allah'a yönelmek, dünya lezzetlerine önem vermemek, aza kanaat edip kendini ibadete vererek ahiret yaşamı için hazırlık yapmak gayesiyle sâlih amel işlemek, şüpheli şeylerden uzak durmak ve Allah'ın dışındaki her şeyi kalpten çıkararak kalbi daima Allah ile birlikte tutmayı ifade etmektedir. Kısacası züht kavramı dünyaya karşı olumsuz davranışların tamamını içermektedir (Ceyhan, 2013, c. 44, s. 530, 531). Başlangıçta kasidelerin içerisinde bir bölüm olarak yer alan züht içerikli şiirler zamanla, özellikle Abbâsî döneminde müstakil bir tür hâline gelerek kasideler ve maktu'alar şeklinde nazmedilmeye ve “zühdiyyât” adı ile anılmaya başlamıştır. Bu dönemde şiirde gerek yapı gerekse muhteva bakımından bazı değişiklikler meydana gelmiş, kasideler kısaltmaya başlamış, özellikle zühdiyyât, hikemiyyât, hiciv ve gazel türü şiirlerde “maktu'a” adı verilen kıtalar kullanılmaya başlamıştır. Abbâsî döneminin başlarında mucûn⁶ (müstehcenlik) ve zındıklık⁷ akımına bir tepki olarak ortaya çıkan zühdiyyât akımının en önemli temsilcisi Ebû'l-Atâhiyye'dir (ö. 211/826). Ebû'l-Atâhiyye, zühdiyyât alanında en çok şiir nazmeden şairlerin başında gelir. Mahmûd b. Hasan el-Verrâk (ö. 225/840), Sâlih b. Abdilkuddûs (ö. 160/777), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ve Sarîu'l-Gavânî ismiyle meşhur Muslim b. el-Velîd (ö. 208/823) gibi isimler de bu dönemde züht şiirleri nazmeden şairler arasında yer almaktadır (Durmuş, 2010, c. 39, s. 149, 150; Suzan, 2012, s. 64-66).

Arap şiirindeki hamriyyât sanatını temsil eden şairlerin lideri olarak kabul edilen Ebû Nuvâs, aynı zamanda zühdiyyât alanında da mükemmel örnekler vermiş bir şairdir. Abbâsî döneminin en önemli şairleri arasında yer alan Ebû Nuvâs, hiç şüphesiz züht şiirleri alanında da Abbâsî döneminde züht ve tövbeye yönelişleri en iyi şekilde temsil eden bir şair olmuştur. Şairin müptelâ olduğu sarhoşluk anlarının ardından düşünce ve tefekkür saatleri gelmiş, şair günahlarına karşı çok pişman olarak kendisiyle hesaplaşmaya başlamış ve tövbekâr olmuştur. Ebû Nuvâs'ın tövbesinin nasuh (samimi) bir tövbe olup olmadığı tartışmalıdır. Çünkü her defasında tövbe etmeye niyetleniyor, kesin karar veriyor ancak nefsi onu yüzüstü bırakıyor, bu yüzden eğlenceye ve edepsiz yaşamına geri dönüyordu. İçme dürtüsünün yeniden güçlenmesinin ardından günah yüküyle daha yoğun bir şekilde mücadele etmeye başlıyor, bundan dolayı suçluluk duyarak, acizliğini ve zayıflığını kabul ederek durumunu kaderin akışına bırakıyordu. Sarhoş hâllerinin dışındaki uyanıklık saatlerinde kendi kendisiyle konuşuyor, başına ölüm felaketi gelmeden önce nefisini tövbe etmeye ve af dilemeye çağırıyordu. Birçok beytinde bu hayatta sonunu bildiği hâlde ibret almayanları eleştirmiş ve kendi nefisini değersiz olarak görmüştür. Kıyametin bazı alametlerinin ortaya çıktığından bahsederek insanları düşünmeye ve geçmişlerinden ders almaya, nefis muhasebesi yapmaya, kendilerini sorgulamaya, şehvetlerden ve dünyanın geçici lezzetlerinden uzaklaşmaya ve ebedî yaşam için sâlih amel işlemeye davet etmiştir.

Ebû Nuvâs, ömrünün sonlarına doğru züht şiirleri yazmış olsa da önceden şarap içtiğini ve günah işlediğini şiirlerinde açıkça dile getirmiştir. Şimdi tövbesini açıkça ilan eden ve insanların gözlerinin

⁶ Mucûn hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Çınar. (2015). Arap Edebiyatında Mucûn (Müstehcen) Şiirleri ve Şairleri Üzerine Bir İnceleme, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 17-30.

⁷ Zındıklık hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa. Öz, (2013). Zındık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 44, s. 390, 391). İstanbul: TDV.

önüne seren şairin eski yaşamında şarap içtiğini ve alenen günah işlediğini dile getirdiği birçok şiiri mevcuttur. Şair aşağıdaki beyitlerde iyilikle kötülüğü karşılaştırmış ve açıktan günah işlediğini şu şekilde herkese duyurmuştur:

فاطرُ الدِّمِّ بِرَاحِ	لَاخِ إِشْرَاقِ الصَّبَاحِ
تِ النَّدَامَى لِلصَّلَاحِ	لَسْتُ بِالتَّارِكِ لَدَا
بِعَثِّ رُشْدِي بِطَلَايِ	قُلِّ لِمَنْ يُبْعِي صِلَاحِي
بَاعَ بِرَأٍ جُنَاحِ	ظَفَرَتِ كَفْتُ أَرَبِ
نَ جَهَازًا بِإِفْتِضَاحِ	أَطِيبُ اللَّذَاتِ مَا كَا

Şafak söktü, güneş doğdu, şarapla derdinden kurtul.

Ben takva sahibi olmak için kadeh arkadaşlarımı bırakan biri değilim.

Benden dindarlık bekleyene hidayetimi kötülükle sattığımı söyle.

Hidayeti kötülüğe satan akıllı adam kazanmıştır.

Günahların en güzeli apaçık bir şekilde işlenendir. [Meczû Remel] (Ebû Nuvas, 1953, s. 685)

Her ne kadar Ebû Nuvas tövbesinde samimi olmayıp defalarca tövbe ettikten sonra günah işlemeyi sürdürse de, hatta yemin ederek tövbe etmediğini dile getirdiği beyitleri olsa da (Suzan, 2012, s. 68) buna mukabil tövbesinde samimi olduğu ve Allah'ın affına mazhar olduğuna ilişkin rivayetler de mevcuttur. Bu rivayetlerden birisine çalışmamızın “Kelimelerin tekrarı” başlığı altında yer verilmiştir. Sonuç olarak onun tövbesinin samimiyetini ve kabul olup olmadığını bilecek durumda değiliz. Zira hadislerde Allah'ın, kulunun tövbesini canı boğaza gelmedikçe kabul edeceği zikredilmiş, ayrıca “Günahından tövbe eden hiç günah işlememiş gibidir.” (İbn Mâce, 2017, c. 2, s. 713, 714) hadisi ile de tövbe kapısının daima açık olduğu müjdesi verilmiştir. Kişinin günahlarının boyutu ne olursa olsun ümitsizliğe kapılmaması ve sekerât denilen ölüm anı gelene kadar tövbe kapısının açık olduğunun bilincinde olarak ümit içerisinde olması gerekir. Dolayısıyla Ebû Nuvas'ın tövbesi ile ilgili olarak bize düşen onun hakkında hüsnüzan beslemek ve tövbesinin kabul olmuş olmasını temenni etmektir.

3. Tekrar sanatının tanımı ve önemi

Tekrar, belagat eserlerinin me'ânî bölümü içerisindeki itnâb başlığı altında yer alır. Sözü uzatarak ve tekrar ederek anlamı abartılı bir şekilde izah etmek anlamına gelir. Tekrar, okuyucunun anlamasına kolaylık sağlayarak manayı kuvvetlendirir (Eliaçık, 2014, s. 2). Belagat yöntemlerinden bir üslûp olarak kabul edilen tekrar, sözü kısaltmak anlamına gelen icaz sanatından daha az önemli değildir. Edebî sanatları kullanan şair ve yazarların belirli bir mesajı iletme için kullandıkları bir yöntemdir. Şiirde tekrar, şiirsel anlamı güçlendirerek onu dinleyicinin zihninde yerleştirir. Şair veya yazarın tek bir kelimeyi veya anlamı tekrarlaması, konunun önemi konusunda muhatabını uyaran bir mesaj niteliğindedir. Tekrar, harflerin, isimlerin ve fiillerin tekrarı şeklinde olabildiği gibi isim veya fiil cümlelerinin tekrarı şeklinde de olabilir. Tekrar, dilbilimsel bir olgu olup onun aracılığıyla kelimelerin

anlamalarını zenginleştirme ve onlara etkili bir güç kazandırma sağlanmış olur (Ahmed Halef, 2017, s. 77).

4. Ebû Nuvâs'ın zühdiyyât şiirlerinde tekrar

Ebû Nuvâs, kelimenin tam anlamıyla dünyadan el etek çekmiş, zâhit biri değildi, hayatının son günlerinde züht arayışına girdi. Abbâsîler döneminde Arapların Acemlerle kaynaşmaları dolayısıyla kültürler çeşitlenerek farklı mezhep ve fırkalar ortaya çıkmaya başladı. Ebû Nuvâs da el-Kaderiye ve Mürcie akımlarından etkilendi.

“el-Kaderiye, İslâm'a bağlı fırkalardan biri olup kader kavramıyla ilgili yanlış anlamalara ve itikadî görüşlere sahiptir. Onlara göre kullar eylemlerini kendi güçleriyle gerçekleştirmektedirler ve Allahüteâlâ'nın bu eylemler hakkında hiçbir kudreti, iradesi ve hükmü bulunmamaktadır.” (el-Cihenî, 1420, c. 1, s. 1114) Mürcie ise “İslâm'a bağlı kelim fırkalarından biri olup inanç kavramıyla ilgili yanlış anlamalara ve itikadî görüşlere sahiptir... Onların bir kısmına göre iman sadece dil ile ikrar ve kalp ile tasdik etmekten ibarettir. Bazılarına göre sadece dil ile ikrar yeterlidir. Bazıları ise imanı sadece tasdik etmek olarak tanımlamakla yetinirken, bir kısmı da söylenenleri görmezden gelmekte ve imanın bilgi olduğunu ifade etmektedirler.” (el-Cihenî, 1420, c. 1, s. 1143, 1144)

Ebû Nuvâs, yukarıda bahsedilen bu iki fırkanın ilkelerine inanarak tövbesini yaşamının sonlarına erteledi. Bu çalışmada onun zühdiyyâtındaki tekrar konusu üzerinde yoğunlaşdığı için şairin zühdünün samimi olup olmadığı konusundan ziyade onun züht şiirlerindeki tekrarların azlığı çokluğu, tezahürleri ve bu tekrarların neler üzerinde yoğunlaştığı gibi hususlar üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur.

Ebû Nuvâs'ın zühdiyyât şiirleri incelendiğinde bu şiirlerin çok az sayıda olduğu ve bunların çoğunluğunun kaside olmayıp maktu' alardan ibaret olduğu görülmüştür. Şairin züht konusunda on kaside ve on dokuz maktu' ası bulunmaktadır. Dolayısıyla zühdiyyât şiirlerinde kullanılan tekrar sanatı hamriyyât⁸ şiirlerine kıyasla çok azdır. Buna rağmen zühdiyyât ile hamriyyât şiirleri arasında tekrar hususunda bir bağ olduğu görülmektedir. Örneğin Ebu Nuvâs hamriyyât şiirlerinde tekrar ettiği *يا رَبِّ /Ey nice!* ifadesini zühdiyyât şiirlerinde de tekrarlamıştır, fakat zühdiyyât şiirlerinde bir pişmanlık söz konusudur, şarap içme arzusu yoktur. Aynı şekilde hamriyyâtta *أَعَادِلُ، أَعَادِلُ، أَيُّهَا الْعَادِلُ /Ey kınayan kişi!* ifadelerini şarap içtiği için kendisini suçlayanlara ve kınayanlara hitap etmek için kullanarak onları şarap içmeye davet ederken, zühdiyyât şiirlerinin çoğunda tecrid⁹ üslûbuna başvurarak kendi şahsını soyutlamış ve geçmişte yaptıklarından dolayı kendini kınamıştır. Hamriyyât şiirlerinde *اسْتَقْنِي /Bana şarap sun!* ve *دَعْ /Bırak!* cümlelerini tekrar sanatı için kullanırken zühdiyyât şiirlerinde *ارْغَبْ إِلَى َاللَّهِ /Allah'a yönel!* ve *كَيْفَ أَنْتَ /Senin hâlin ne olacak?* cümlelerini tekrarlamıştır. Bu bakımdan hamriyyât ile zühdiyyât şiirleri arasında üslûp bakımından net bir benzerliğin olduğu görülmektedir.

⁸ Şarabı konu alan şiirler olarak adlandırılan hamriyyât hakkında ayrıntılı bilgi için bk. M. Faruk Toprak. (2000). “Arap Şiirinde Adı Geçen Şarap Adları ve Bazı Hamriyyat Terimleri”. *EKEV Akademi Dergisi*, 2/3, 169-194; Abdussamed Yeşildağ. (2017). “el-Ĥamru Fî Şi'rî'l-'Arabî/Arap Şiirinde Şarap”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 281-316; Esat Ayyıldız. (2020). Ebû Nuvâs'ın Şarap (Ĥamriyyât) Şiirleri. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/18, 147-173.

⁹ Sözlükte “soymak, soyutlamak, ayrı tutmak, temizlemek, arındırmak” anlamlarına gelen tecrid kelimesi tasavvuf terimi olarak kulun dünyevî şeylerden uzaklaşarak Allah'ın dışındaki her şeyden sıyrılması, Hakk'ın birliğini her şeyden soyutlaması anlamında kullanılır (Ceyhan, 2011, c. 40, s. 248).

4.1. Harflerin tekrarı

4.1.1. Hurûfu'l-Mebânî

Ebû Nuwās'ın zühdiyyâtı toplamda otuz maktu'a ve kasideyi geçmemektedir. Şair bu şiirlerini "Hurûfu'l-Mebânî"¹⁰ olarak isimlendirilen hece harflerinden (14) alfabe harfi üzerine tanzim etmiştir. Zühdiyyâtında en çok tekrar edilen revî harfi¹¹ hamriyyâta olduğu gibi "ر" dır. Zühdiyyâta "ا" harfi 1, "ب" harfi 3, "ت" harfi 1, "ج" harfi 1, "ح" harfi 2, "د" harfi 2, "ر" harfi 6, "ص" harfi 1, "ق" harfi 1, "ك" harfi 1, "ل" harfi 1, "م" harfi 2, "ن" harfi 3, "ه" harfi 3 yerde kullanılmıştır.

"Hurûfu'z-Zelâka" olarak bilinen ve çok kullanılan "ف", "ز", "م", "ن", "ل", "ب", "ا" harfleri hariç tutulduğunda zühdiyyâta revîde en çok kullanılan harfin "ح" olduğu ve "ت" harfinin de yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. "ت" harfi şiddet (patlama) harflerinden olup telaffuzu esnasında çıkış yolu tamamen kapanarak birdenbire bir boşalma meydana gelir (Kınar, 2008, s. 66). Şair belki de bu harf aracılığıyla aralıkla nefes alıp verdiğini ve hayatının son zamanlarında eğlence ile züht arasında gidip geldiğini okuyucuya anlatmak istemektedir. Hissettiğimiz bu etkiyi göstermek için "ت" harfinin diğer harflere göre baskın olduğu aşağıdaki kasidede yer alan beyitleri zikretmek mümkündür:

وَلَمْ تَأُلْ جُهْدًا لِمَرْضَاتِهَا	رَضِيتَ لِنَفْسِكَ سُوءَ آتِهَا
وَصَغَّرْتَ أَكْبَرَ زَلَاتِهَا	وَخَسَّنْتَ أَفْخِجَ أَعْمَالِهَا
سَلَكْتَ سَبِيلَ غَوَايَاتِهَا	وَكَمَّ مِنْ طَرِيقِ لِأَهْلِ الصَّبَا
وَلَمْ تَجْرِ فِي طَرْقِ لَذَاتِهَا	فَأَيُّ دَوَاعِي الْهَوَى عَفَّتِهَا
وَأَيَّ الْفَضَائِحِ لَمْ تَأْتِهَا	وَأَيَّ الْمَحَارِمِ لَمْ تَنْتَهَكْ
ثُرَيْكٌ مَخَافَتٌ فُرْعَاتِهَا	وَهَذِي الْقِيَامَةُ قَدْ أَشْرَفَتْ
وَأَهْوَالِهَا فَارَعُ لَوْعَاتِهَا	وَقَدْ أَقْبَلْتُ بِمَوَاعِيدِهَا
وَأَيَّاتِهَا وَعِلَامَاتِهَا	وَإِنِّي لَفِي بَعْضِ أَشْرَاطِهَا
وَأَحْكَمَ تَقْدِيرِ أَقْوَاتِهَا	تَبَايَكَ رَبُّ دَحَا أَرْضِهَا

¹⁰ Alfabe de yer alan harfler kelimeleri oluşturan temel unsurlar oldukları için "Hurûfu'l-Mebânî" olarak isimlendirilmiştir. Aynı şekilde "Hurûfu'l-Hicâ", "Hurûfu't-Teheccî" ve "Hurûfu't-Teheccî" şeklinde adlandırılmaları da kelimeleri hecelere bölmeleri ve kelimelerin hecelerini oluşturmaları dolayısıyladır (Durmuş, 1997, c. 16, s. 158).

¹¹ Revî harfi: Mısra sonlarındaki kafiyelede tekrarlanan son harf. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Durmuş, İ. Öztürk M. Pala İ. (2001). Kafiye. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt 24, s. 149-153). İstanbul: TDV.

تَعْرُ الغَوِيَّ بِغَزْوَاتِهَا

وَصَيَّرَهَا مَحَنَةً لِلْوَرَى

وَلَا لِتَصْرَفِ حَالَاتِهَا

فَمَا نَرَعُو لِأَعَاجِبِهَا

تَرَدَّدَ فِينَا بِأَقَاتِهَا

نُنَافِسُ فِيهَا وَأَيَّامِهَا

فَيَعْتَبِرُونَ بِأَمَوَاتِهَا

أَمَّا يَتَّقَكُرُ أَحِبَّاءُهَا

Kötü amellere nefsin rıza gösterdi ve nefesine engel olmak için de kılını kıpırdatmadın.

Nefsinin en çirkin amellerini süsledin ve en büyük kusurlarını küçülttün.

Gençlik heveslerinin izinden giderek gençlerin nice yanlış yollarında yürüdüün.

Hangi arzuları çirkin kabul ettin ve o arzuların uğrunda sürüklenmedin!

Hangi yasakları ihlal etmedin ve hangi rezillikleri işlemedin!

Kıyamet geldi çattı, sana dehşet korkularını gösteriyor.

Kıyamet bütün dehşetiyle vaktinde geldi, onun kederlerine dikkat et.

Kıyametin yaklaştığını gösteren bazı alâmetlerin farkına vardım.

Yüceler yücesi Allah yeryüzünü döşeyip yaydı ve rızıkları mükemmel bir şekilde takdir etti.

Yeryüzünü insanlar için imtihan yerine çevirdi, dünya da zevkleriyle aldatarak sapkınları yoldan çıkardı.

Bunlara rağmen dünyada olup bitenlerden ibret almadık ve kötü amellerden vazgeçemedik.

Dünya içinde birbirimizle yarışıyoruz ve günler de zorlukları ile üzerimize geliyor.

Yeryüzü canlıları hiç mi düşünmüyorlar! Ölenlerden hiç mi ibret almıyorlar! [Mutekârib] (Ebû Nuvâs, 1953, s. 611)

Yukarıdaki beyitlerde geçen “ت” sesi, şairin titreğ bir şekilde, kesik kesik nefes alıp verdiğini ve yaşam ile ölüm arasında bir durumda olduğunu bilmemize yardımcı olmuştur. Şair her türlü günahı işledikten sonra ölümün yaklaştığını hissetmiş ve tövbe kapısına yönelmiş, kötü davranışlarını düzelterek iyileştirmiş ve büyük günahlarını terk etmeye başlamıştır. Çünkü tövbe etmeden önceki yaşamında sapkınlık yolunda çalmadığı kapı bırakmamış, işlemediği bir günah ve ihlal etmediği bir yasak kalmamıştı. Ancak ömrünün sonlarına doğru şairin yaşı ilerlediğinden ona göre kıyamet günü yaklaşmaya başladığı için, dünyanın kalıcı bir yer olmayıp geçici ve bir imtihan yeri olduğunu, tövbe etmekten başka bir çaresinin kalmadığını ve ölümlerin ibret ve öğüt vermekte olduğunu fark etmiştir.

4.1.2. Hurûfu'l-Me'ânî

Ebu Nuvâs, zühdiyyâtında “Hurûfu'l-Me'ânî”¹² olarak bilinen mana harflerinden nidâ harfi يا/Ey! ile onun hemen ardından رَبِّ/Nice harfi cerini, “لِ” tekit ve pekiştirme harfini, olumsuzluk harfi لَيْسَ/Değil, olmadı kelimesini çok sık tekrarlamıştır. Ebu Nuvâs'ın divanını inceleyen bir okuyucu,

¹² “Hurûfu'l-Me'ânî” yi oluşturan harfler tek başlarına bir anlam taşımayıp isim ve fiil gibi diğer sözcüklerle cümle içerisinde bir arada kullanıldıklarında bir anlam kazandıkları için bu şekilde isimlendirilmiştir. Büyük çoğunluğu harflerden oluşan “Hurûfu'l-Me'ânî” arasında isim soylu kelimelerin yanı sıra az sayıda fiil de bulunmaktadır (Dursun, 2021, s. 227, 228).

onun hem hamriyyât şiirlerinde hem de zühdiyyât şiirlerinde dikkat çekici bir şekilde bu kelimelerin sıklıkla tekrar ettiğini hemen fark eder. Hamriyyât ile zühdiyyât arasındaki fark ise hamriyyât şiirlerinde bu harfleri şarap içmeye teşvik etmek amacıyla kullanırken zühdiyyât şiirlerinde ise ölümden ibret almak amacıyla kullanmış olmasıdır. Şaire göre madem insan ölümsüz değildir, elbet bir gün bu dünyadan göç edecektir, o hâlde niçin açıktan günah işlemekte ısrar etsin? Ebû Nuwās'ın bu harflerin tekrarı ile ilgili beyitlerini aşağıdaki şu örnek üzerinden göstermek mümkündür:

وَيَا رَبُّ حُسْنٌ فِي الثَّرَابِ رَقِيقٌ	أَيَا رَبُّ وَجْهٌ فِي الثَّرَابِ عَتِيقٌ
وَيَا رَبُّ رَأْيِي فِي الثَّرَابِ وَثِيقٌ	وَيَا رَبُّ حَزْمٌ فِي الثَّرَابِ وَنَجْدَةٌ
وَذَا نَسَبٍ فِي الْهَالِكِينَ عَرِيقٌ	أَرَى كُلَّ حَيٍّ هَالِكًا وَابْنَ هَالِكٍ

Nice güzel yüzlü kişi toprak altında yatıyor, nice narin güzellik sahibi şu an mezarda.

Nice azimli ve yardımsever kişiler toprak altında, nice akıllı, kendine güvenenler şimdi mezarda.

Görüyorum ki her canlı ölümlüdür ve ölümünün çocuğudur, ölümler arasında nice soylu kişiler vardır. [Tavîl] (Ebû Nuwās, 1953, s. 621)

Ebu Nuwās hamriyyât şiirlerinde meyhanelerden sıklıkla bahsedip oradaki nefsânî istekleri vurguladıktan sonra esas üzerinde durulması gerekenin ölenlerin hâli olduğunu fark ederek “Her canlı elbet ölecektir. Zira güzellik, yakışıklılık ve akıl sahiplerinin hepsi şu an toprak altında ise bizim onlardan ne farkımız var ki?” diye düşünmeye başlamıştır. Şair yaşama bakıp tüm canlıların ölüme doğru adım adım yaklaştıklarını ve Allah'ın her şeyden yüce olduğunu idrak ederek “İَنَّ” tekit ve pekiştirme harfini sıklıkla tekrarlamıştır. Aşağıdaki mısralarda buna dair örnekleri görmek mümkündür:

مَنْ عَلَا فَاللهُ أَعْلَى	لَيْسَ غَيْرَ اللهِ بَيْتَى
هُ لَهْ نَسْعَى وَنَشْفَى	إِنَّ شَيْئًا قَدْ كُنْفَنَا
مَرَّ لَسِيمًا لَيْسَ تَحْفَى	إِنَّ الشَّرَّ وَاللَّحْفَى

Allah'tan başka hiçbir şey baki kalmaz, çünkü kim ne kadar yükselirse yükselsin Allah daha yücedir.

Kesinlikle Allah'ın bizim için tahsis ettiği rızık peşinde koşup yoruluyoruz.

Şüphesiz kötülük ve iyiliğin gizlenemeyen bariz alametleri bulunmaktadır. [Meczû Remel] (Ebû Nuwās, 1953, s. 617)

Şair Ebu Nuwās, her işin sonunun Allah'a bağlı olduğunu belirtmek için olumsuzluk harfi لَيْسَ / *Değil, olmadı* kelimesini tekrarlamıştır. Artık Allah'ın kaza ve kaderinin insan üzerinde mutlak etkili olduğuna ve insanın tüm davranışlarının ve bütün plânlarının Allah'ın takdir ve tasarrufundan başka bir şey olmadığına kesin kanaat getirmiştir. Bu inancını aşağıdaki beyitlerde şu şekilde dile getirmiştir:

مَا قَضَى اللَّهُ وَقَدَّرَ

لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا

رُبَّ بَلٍ اللَّهُ الْمَدْبُورُ

لَيْسَ لِلْمَخْلُوقِ تَدْبِيرُ

İnsan için sadece Allah'ın hükmettiği ve takdir ettiği şeyler vardır.

Yaratılmışların herhangi bir tasarrufu yoktur, bütün işleri çekip çeviren, düzenleyen sadece Allah'tır.

[Meczû Remel] (Ebû Nuvâs, 1953, s. 620)

Şair pişmanlık içerisinde, acı duyarak ve Allah'tan af ve bağışlanma dileyerek içtenlikle yalvarmaya başlamış, Allah'ın affının büyüklüğünü nidâ harfi *يا/Ey!*'i kullanarak şu beyitlerle ifade etmiştir:

وَتَجَمَّلُ، وَتَصَبِّرُ

يَا نُؤَاسِي تَوَقَّرُ

لَهُ مِنْ ذَنْبِكَ أَكْبَرُ

يَا كَبِيرَ الذَّنْبِ عَفْوِ الْ

Ey Ebû Nuvâs! Ağırbaşlı ol. Güzelliklerle bezen ve sabret.

Ey büyük günah sahibi! Allah'ın affı, senin günahından daha büyüktür. (Ebû Nuvâs, 1953, s. 620)

Ebu Nuvâs büyük günahları işledikten sonra hasret ve pişmanlık içerisinde ve Allah'tan mağfiret dileyerek zühdiyyât şiiirlerinde bu şekilde yol almıştır. Pişmanlık ve üzüntüyle Rabbinden af ve bağışlanma dileyerek kendini sorgulamaya başlayan şair, büyük günah vadilerinde dolaştıktan sonra ölüm ve ölümlerden ibret almaya başlamış, Rabbinin huzurunda boyun bükerek O'ndan bağışlanma ve merhamet dilemiştir.

4.2. Kelimelerin tekrarı

Ebu Nuvâs, hamriyyât şiiirlerinde büyük bir keyifle şarapla ilgili kelimeleri tekrarlararken buna karşılık zühdiyyât şiiirlerinde *الله/Allah* ve *رَبَّ/Rab* lafızlarını tekrar etmiştir. Çünkü artık şair günahkâr bir kulun, bağışlayıcı Rabbinin huzurunda boynu bükük bir şekilde duruşu gibi durmaktadır. Ebu Nuvâs dünya hayatının kalıcı olmayıp geçici olduğunu fark ederek çirkin davranışlarını güzel davranışlara dönüştürmeye başlamıştır. Bu nedenle Allah'ın affına ve bağışlamasına sığınarak, ahiretten önce dünya hayatında bağışlanmayı umut ederek Allah kelimesini acı ve elemle tekrar etmiştir. Şairin züht şiiirlerinde *الله/Allah* ve *رَبَّ/Rab* lafızlarını tekrar etmesi, doğrudan tövbe ilanı anlamına gelmektedir. Ebû Nuvâs'ın bu lafızların tekrarı ile ilgili beyitlerini aşağıdaki şu örnekler üzerinden göstermek mümkündür:

لَهُ مِنْ ذَنْبِكَ أَكْبَرُ

يَا كَبِيرَ الذَّنْبِ عَفْوِ الْ

غَرَّ عَفْوِ اللَّهِ أَصْغَرُ

أَكْبَرُ الْأَشْيَاءِ عَنْ أَصْغَرُ

ما قضى الله وقدر

ليس للإنسان إلا

رُبَّ بَلِ اللهُ المَدْبِرُ

ليس للمخلوق تدبير

Ey büyük günah sahibi! Allah'ın affı, senin günahından daha büyüktür.

En büyük şeyler, Allah'ın affı karşısında en küçüktür.

İnsan için sadece Allah'ın hükmettiği ve takdir ettiği şeyler vardır.

Yaratılmışların herhangi bir tasarrufu yoktur, bütün işleri çekip çeviren, düzenleyen sadece Allah'tır. [Meczû Remel] (Ebû Nuwâs, 1953, s. 620)

وبالتَّوَالِ الهَيْبِ لا الكدر

يا سائلِ اللهُ فُزْتُ بالطَّوْفِ

مُنْتَقِلِ فِي البَلَى، وَفِي الغَيْرِ

فَأزَّغَبَ إِلَى اللهُ لا إِلَى تَبَسَّرِ

مُنْتَقِلِ مِنْ صَبَا إِلَى كَبِرِ

وَأرْغَبَ إِلَى اللهُ لا إِلَى جَسَدِ

Ey Allah'tan isteyen, zaferle başarı kazandın. Kirlî değil temiz nimetlere ulaştın.

Öyleyse çürüyen ve yaşadıkları olaylar karşısında değişen insanlara değil Allah'a yönel.

Gençlikten yaşlılığa dönüşen bedene değil, Allah'a yönel. [Munserih] (Ebû Nuwâs, 1953, s. 622)

Aşağıdaki beyitlerin Ebû Nuwâs'ın affına vesile olduğuna ilişkin olarak şairin arkadaşlarından biri tarafından aktarılan şöyle bir rivayet mevcuttur:

“Ebû Nuwâs benim arkadaşım. Ömrünün sonlarına doğru onunla aramızda bir kopukluk oldu. Daha sonra onun ölüm haberini aldım ve çok üzüldüm. Uyku ile uyanıklık arasında, uykuya dalmadan hemen önce bir rüya gördüm ve ona ‘Ebû Nuwâs’ diye seslendim. O da bana ‘Keşke künyemle seslenseydin’ dedi. Bunun üzerine ‘el-Hasen b. Hâni’ olarak mı?’ diye sordum. O da bana ‘Evet’ diye karşılık verdi. Ona ‘Allah sana nasıl davrandı?’ diye sordum. O da bana ‘Allah ölmeden önce söylediğim bazı beyitler sayesinde beni affetti. O beyitler yastığının altındadır.’ diye cevap verdi. Bunun üzerine ailesinin yanına gittim. Ailesi beni gördüğünde gözyaşlarına boğuldu. Onlara ‘Kardeşim Ebû Nuwâs’ın ölmeden önce bir şiir yazıp yazmadığını sordum. Bana bunu bilmediklerini ancak şairin bir kâğıda ne olduğunu bilmedikleri bir şeyler yazdığını ve dua ettiğini söylediler. Odasına girmek için izin istedim, yatağının yanına gittim, kıyafetleri hâlâ yerinde duruyordu. Yastığını kaldırdım, bir şey göremedim, sonra tekrar kaldırdım, bu kez üzerinde şu beyitlerin yazılı olduğu bir not gördüm”:

فَلَقَدْ عَلِمْتُ بِأَنَّ عَفْوَكِ أَعْظَمُ

يَا رَبِّ إِنَّ عَظَمَتِ ذُنُوبِي كَثْرَةٌ

فَيَمُنْ بِلُودٍ، وَيَسْتَجِيرُ الْمُجْرِمُ¹³

إِنَّ كَانَ لَا يَرْجُوكِ إِلَّا مُحْسِنٌ

فَإِذَا رَدَدْتَ يَدِي فَمَنْ ذَا يَرْحَمُ

أَدْعُوكِ رَبِّ كَمَا أَمَرْتَ تَصْتَرِعَا

¹³ İbn Asâkir'in eserinde bu mısra şu şekilde geçmektedir: فَمَنْ الَّذِي يَدْعُو وَيَرْجُو الْمُجْرِمُ؟ (İbn Asâkir, 1995, c. 13, s. 466).

وَجَمِيلٌ عَفْوِكَ .. ثُمَّ أَنَّى مُسْلِمٌ

مَا لِي إِلَيْكَ وَسَيَلَةٌ إِلَّا الرَّجَا

Ey Rabbim! Günahlarım ne kadar çok olsa da muhakkak senin affın benim günahlarımdan çok daha büyüktür.¹⁴

Eğer sadece iyilik yapan kişi senden ümitvar olacaksa günahkâr kişi kimden yardım ister ve kime sığınır?

Ey Rabbim! Bana emrettiğin gibi sana yalvararak dua ediyorum. Eğer sen ellerimi boş çevirirsen bana kim merhamet eder?

Benim sana ulaşmak için ümidimden, güzel affından ve sonra Müslüman olmamdan başka hiçbir vesilem de yoktur. [Kâmil] (İbn Asâkir, 1995, c. 13, s. 465, 466; Ebû Nuvâs, 1953, s. 618)

4.3. Cümlelerin tekrarı

Ebu Nuvâs hamriyyâtta *أَعَاذِلْ، أَعَاذِلْ، أَعَاذِلْ/ Ey kıyanan kişi!* ve *دَعْ/ Birak!* cümlelerini muhatabı azarlama ve şarap içmeye teşvik etmek, ayrıca dünya nimetlerinden zevk almak ve şarap içmedeki kararlılığını ispat etmek amacıyla tekrar etmiştir. Ancak şairin züht şiirlerinde emir cümleleri aracılığı ile kendisine hitap ettiği görülmektedir. Zühdiyyât şiirlerinin çoğunda kendini soyutlama yöntemine başvurmuştur. Kendini suçlayarak ve pişmanlık duyarak, geçmişte işlemiş olduğu günahlarını ve hatalarını zikrederek kendi kendine seslenmiş, nefsini tövbe ve bağışlanma arayışına yönlendirmeye başlamıştır. Çünkü insanoğlu önünde sonunda ölecektir ve bir hâl üzere kalıcı değildir, sürekli bir değişim içerisinde. Bu yüzden şair insanın sağlıkla hastalık, gençlikle yaşlılık arasında sürekli bir değişim yaşayacağını vurgulamış ve onu Allah'a sığınmaya davet etmiştir:

مُنْتَقِلٌ فِي الْبَلَى، وَفِي الْغَيْرِ

فَارْغَبْ إِلَى اللَّهِ لَا إِلَى تَشْتَرِ

مُنْتَقِلٌ مِنْ صَبَا إِلَى كَبْرٍ

وَارْغَبْ إِلَى اللَّهِ لَا إِلَى جَسَدٍ

Öyleyse çürüyen ve yaşadıkları olaylar karşısında değişen insanlara değil Allah'a yönel.

Gençlikten yaşlılığa dönüşen bedene değil, Allah'a yönel. [Munserih] (Ebû Nuvâs, 1953, s. 622)

Zühdiyyâtta *إِرْغَبْ إِلَى اللَّهِ/ Allah'a yönel!* şeklinde tekrarlanan emir cümlesi hamriyyât şiirlerindeki *أَيْهَا الْعَاذِلْ* *أَعَاذِلْ/ Ey kıyanan kişi!* ve *دَعْ/ Birak!* cümlelerine adetâ bir cevap niteliğindedir. Şair şarap arzusunun büyük felakete ve yok oluşa yol açtığı tamamen farkındadır. Bu nedenle arzusu Yüce Allah'a yönelmek için bir arayışa dönüşmüştür. Ebû Nuvâs, insan nefsinin değişim ve bela ile gençlik ve yaşlılık arasında gidip gelen fani varlıklara değil, Allah'a yönelmeye teşvik etmektedir. Çünkü ona göre her şey sona erer ve şarap içen kişinin akıbeti, Allah'tan bağışlama isteyen akıbeti gibi değildir.

¹⁴ Ebû Nuvâs'ın divanının muhakkiki Ahmed 'Abdulmecîd el-Gazâlî, bu mısraları şerh ederken İranlı şair Ömer Hayyam'a (ö. 526/1132 [?]) ait olan ve Iraklı şair Ahmed es-Sâfi en-Necefi'nin (1897-1977) Farsçadan Arapçaya çevirdiği şu beyti de zikreder:

إِذَا أَنَا لَمْ أَذْنِبْ وَلَمْ تَكْ غَافِرًا فَمَا الْفَرْقُ مَا بَيْنِي وَبَيْنَكَ يَا رَبِّي

"Ey Rabbim, eğer ben günah işlemesem ve sen bağışlayıcı olmazsan, o zaman seninle benim aramda ne fark var?" (Ebû Nuvâs, 1953, s. 618).

Ebu Nuwās aşağıdaki şiirinde de kendi nefesine seslenerek öldükten sonra başına gelecekleri tasvir etmekte ve işlediği tüm günahların ardından kıyamet günündeki akıbetinin nasıl olacağını sorgulamaktadır:

فَكَأَنَّ أَهْلَكَ قَدْ دَعَوْكَ؛ فَلَمْ	تَسْمَعِ، وَأَنْتَ مُحَشَّرُخِ الصَّدْرِ
وَكَاثَهُمْ قَدْ عَطَّرُوكَ بِمَا	يَتَرَوُّدُ الْهَلْكَى مِنَ الْعَطْرِ
وَكَاثَهُمْ قَدْ قَلَّبُوكَ عَلَى	ظَهْرِ السَّرِيرِ، وَظَلَمَةَ الْقَبْرِ
يَا لَيْتَ شِعْرِي كَيْفَ أَنْتَ عَلَى	ظَهْرِ السَّرِيرِ، وَأَنْتَ لَا تَدْرِي؟!؟
أَوْ لَيْتَ شِعْرِي كَيْفَ أَنْتَ إِذَا	غُسِبْتَ بِالْكَافُورِ وَالسِّدْرِ؟!؟
أَوْ لَيْتَ شِعْرِي كَيْفَ أَنْتَ إِذَا	وُضِعَ الْحَسَابُ صَبِيحَةَ الْخَشْرِ؟!؟
مَا حُجَّتِي فِيمَا أَتَيْتُ، وَمَا	قَوْلِي لِزَيْي، بَلْ وَمَا عُدْرِي

Can boğaza dayanmışken sanki eşin dostun sana seslendiğinde onları duymazsın.

Sanki onlar ölümlerin cesetlerinin üzerine sürülen güzel kokudan senin bedenine de sürerler.

Sanki onlar teneşir üzerinde ve kabrin karanlık çukurunda senin cesedini çevirirler.

Teneşir üzerinde sen farkında olmadan cesedin yıkanırken senin hâlinin ne olacağını keşke bilseydim.

Ya da cesedin kâfûr ve sedir ile yıkanırken senin hâlinin ne olacağını keşke bilseydim.

Veya haşir gününün sabahında hesap defteri önüne açıldığında senin hâlinin ne olacağını keşke bilseydim.

Yaptıklarımın bir gerekçesi yok. Rabbime söyleyecek bir sözüm de yok. Hatta bir mazeretim bile yok. [Kâmil] (Ebû Nuwās, 1953, s. 609, 610)

Ebu Nuwās istediği anlamı ispatlamak için كَاثَهُمْ قَدْ /Sanki eşin dostun sana seslendi, كَانْ أَهْلَكَ قَدْ دَعَوْكَ /Sanki onlar güzel kokudan senin bedenine de sürdüler, عَطَّرُوكَ /Sanki onlar senin cesedini çevirdiler, قَلَّبُوكَ /Sanki onlar senin cesedini çevirdiler, لَيْتَ شِعْرِي /Keşke bilseydim, كَيْفَ أَنْتَ /Senin hâlin ne olacak?, مَا قَوْلِي /Söyleyecek sözüm yok, مَاعُدْرِي /Mazeretim yok gibi isim cümleleri aracılığıyla tekrar sanatını kullanmıştır.

Ömrünün sonlarına doğru 190/806 yılında hacca giden Ebu Nuwās, aşağıdaki şiirini hac görevini yerine getirirken söylemiştir (Ebû Nuwās, 2009, s. 525; Suzan, 2012, s. 68). Belki de Ebu Nuwās'ın züht şiirleri arasındaki en güzel şiiri budur:

إِلَيْنَا مَا أَعْدَلُكَ مَلِيكَ كُلِّ مَنْ مَلَكَ
لَيْتِكَ قَدْ لَبَّيْتُ لَكَ
لَيْتِكَ إِنَّ الْحَمْدَ لَكَ وَالْمُلْكَ، لَا شَرِيكَ لَكَ

مَا خَابَ عَبْدٌ سَأَلَكَ أَنْتَ لَهُ حَيْثُ سَأَلَكَ
 لَوْلَاكَ يَا رَبُّ هَلَّاكَ
 لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ لَكَ وَالْمُلْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ
 كُلُّ نَبِيٍّ وَمَلَكٌ وَكُلُّ مَنْ أَهَلَ لَكَ
 وَكُلُّ عَبْدٍ سَأَلَكَ سَبَّحَ أَوْ لَبَّى فَلَكَ
 لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ لَكَ وَالْمُلْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ
 وَاللَّيْلَ لَمَّا أَنْ خَلَّكَ وَالسَّابِحَاتِ فِي الْفَلَكَ
 عَلَى مَجَارِي الْمُنْسَلِّكَ
 لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ لَكَ وَالْمُلْكَ؛ لَا شَرِيكَ لَكَ
 أَعْمَلُ وَبَادِرُ أَجَلِكَ وَآخِثُ بِخَيْرِ عَمَلِكَ
 لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ لَكَ وَالْمُلْكَ.. لَا شَرِيكَ لَكَ

Ey Rabbimiz, ne kadar adilsin! Sen bütün hükümdarların hükümdarısın.

Buyur Allah'ım! Çağrına uydum.

Buyur Allah'ım! Hamd senin. Mülk senin. Eşin ve ortağın yoktur.

Sana ümit besleyen bir kul asla kaybetmez. Her nereye gitse sen onunlasın.

Ey Rabbim! Sen olmasaydın her şey helak olurdu.

Buyur Allah'ım! Hamd senin. Mülk senin. Eşin ve ortağın yoktur.

Her peygamber ve melek senindir. Seni yüksek sesle anan herkes senindir. Senden isteyen her kul senindir. Subhânallah diyerek veya telbiye¹⁵ getirerek seni zikreden herkes senindir.

Buyur Allah'ım! Hamd senin. Mülk senin. Eşin ve ortağın yoktur.

Ortalığı karanlık kapladığında gece de senindir. Uzayda kendi yörüngesinde yüzen gezegenler de senindir.

Buyur Allah'ım! Hamd senin. Mülk senin. Eşin ve ortağın yoktur.

Ecelin gelmeden önce çalış ve amelini iyilikle sonlandır.

Buyur Allah'ım! Hamd senin. Mülk senin. Eşin ve ortağın yoktur. [Meczû Recez] (Ebû Nuvâs, 1953, s. 623)

Bu metin hakkında Dr. Huseyn Bayyûd şu ifadelerde bulunmuştur:

“Bu metin kulluk hakkındadır ve şairin yaşadığı karmaşık ve olağan dışı bir ruh hâlinin ürünüdür. Endişeler artık ona ağır gelmeye başlamış ve acılarla tanışmıştır. Şair büyük ve küçük günahları işlediğini itiraf ederken kendini ibadetle rahatlatma yoluna gitmiştir. Hatta şair için acil bir şekilde

¹⁵ Sözlükte “çağrıda bulunana cevap vermek, bir davete icabet etmek” anlamlarına gelen telbiye kelimesi fıkah ıstılahında hac veya umre niyetiyle ihrama giren kişilerin lebbeyk şeklinde başlayan zikir cümlelerini söylemesini ifade etmektedir. Bu zikir cümleleri şunlardır:

لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ، وَالنَّعْمَةَ، لَكَ وَالْمُلْكَ، لَا شَرِيكَ لَكَ.

“Buyur Allah'ım! Eşin ve ortağın yoktur. Hamd senin. Nimet senin. Mülk senin. Eşin ve ortağın yoktur.” (Öğüt, 2011, c. 40, s. 396).

ruhsal ve fiziksel olarak rahatlama, yaşadığı ortamın dışına çıkarak Bağdat'ın eğlence ortamındaki şarap alışkanlıklarını değiştirme ve ruhî arınma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Şair, telbiye hakkındaki urcüzelerini¹⁶ beş bölüm hâlinde tamamlamıştır: Yakarış, umut, arındırma, düşünme ve içsel konuşma.” (Bayyûd, 2012, s. 34)

Dr. Bayyûd metni edebî bir şekilde mütalaa ettikten sonra incelemesini şu şekilde sonlandırmıştır:

“Metin üslûp açısından karmaşıklıktan ve yapmacıklıktan uzaktır. İlk kısımdaki inşâ üslûbundan ikinci ve üçüncü kısımda ihbâr (bilgi verme) üslûbuna geçer, sonra son iki kısımda tekrar inşâya döner. İlk beyitte مَا أَغْدَلْكَ/Ne kadar adilsin! diyerek şaşkınlığını dile getirirken, sondan bir önceki beyitte yaşça ileri olduğu bir dönemde nefsinin selametini, masumiyetini ve samimiyetini öne çıkararak مَا أَغْفَلْكَ/Ne kadar unuttuk! diye hayretini ifade eder. Bazen يَا/Ey! nidâ edatını kullanarak يَا رَبَّ/Ey Rabbim! ve يَا خَاطِبًا/Ey günahkâr! şeklinde, bazen de nidâ edatı kullanmaksızın إِلَهِنَا/İlahımız! ve مَلِكُ/Hükümdar! şeklinde münâdâdaki alışlagelen veya mümkün kullanımları tercih etmiştir... Vaaz ve nasihat vermek istediğinde metne istikrar ve sabitlik kazandırmak için muzari fiilleri bir kenara bırakarak emir fiillerini sık sık kullanmıştır. Şair, aynı zamanda nakarat şeklinde sürekli kullanılan وَالْمَلِكُ لَا شَرِيكَ لَكَ، وَابْتِئَانُكَ/“Buyur Allah'ım! Hamd senin... Mülk senin. Eşin ve ortağın yoktur.” cümlesi ile eşi ve ortağı olmayan الْمَلِكُ/Hükümdar kelimesindeki muhatap kafı ile birlikte ك/kaf harfinden önceki lam harfini de kullanarak revî harfini çift harf olarak korumayı ustalıklı başarmıştır... Urcûzede şekil estetiği ve içeriğinin görkemi toplanmış ve bu şiir kalıcı bir hâle gelmiştir. Öyle ki, şairin şarap ve eğlenceyle ilgili şiirlerini unutturmuş hatta ‘ne kadar günahkâr varsa o kadar da tövbe olur’ sözümüzü doğrulamıştır.” (Bayyûd, 2012, s. 37, 38)

Ebu Nuwās, Aziz ve Celil olan yaratıcıya yalvardığı yukarıdaki şiirinde adil ve malik olan Allah'a sığındığının bilincindedir. O'nu övmekte ve ardi ardına telbiyede bulunmaktadır. “Kapına geldim, beni kabul et Allah'ım” diye yalvarmaktadır. “بُيُورُ اللَّهِ/“Buyur Allah'ım! Hamd senin... Mülk senin. Eşin ve ortağın yoktur.” fiil cümlesini bu şiirinde nakarat olarak dile getirmiştir. Bu da onun tövbe hususunda ne kadar ısrarlı ve kararlı olduğu göstermektedir.

Sonuç

Şair Ebu Nuwās, hayatının sonlarında Allah'tan başka sığınacak bir yer olmadığını farkına varmış ve tövbe ederek Allah'a sığınmıştır. Bu durumu birçok şiirinde oldukça duygusal anlatımlarla ifade etmiştir. Allah'tan başka sığınacak bir kapı olmaması ile ilgili düşüncelerini şiirlerinde tekrar sanatını kullanarak dile getirmiştir. Ebû Nuwās, zühdiyyât şiirlerinde harflerin, kelimelerin ve cümlelerin tekrarı olmak üzere üç farklı şekilde tekrar sanatını kullanmıştır. Şair, hamriyyât şiirlerinde şarapla ilgili kelimeleri tekrarlarlarken buna karşılık zühdiyyât şiirlerinde اللَّهُ/Allah ve رَبَّ/Rab lafızlarını tekrar etmiştir. Aynı şekilde hamriyyâtta şarap içtiği için kendisini kınayanları şarap içmeye teşvik etmek ve dünya nimetlerinden zevk almaya davet etmek amacıyla tekrarladığı cümlelerin yerine zühdiyyâtta kendini suçlayarak ve geçmişte işlemiş olduğu günahlardan dolayı pişmanlık duyarak kendi kendine seslenmiş, kendini soyutlayarak bağışlanma arayışına yönelmiştir. Hamriyyât ile zühdiyyât şiirlerinde tekrar edilen konularda her ne kadar farklılıklar bulunsun da tekrar üslûbu bakımından her iki tür arasında bariz bir şekilde benzerliklerin olduğu tespit edilmiştir.

Ebû Nuwās, birçok farklı yerlerde geçen yaşamı esnasında çeşitli kültürlerle tanışmış olması dolayısıyla, ayrıca Fars ve Yunan kültürlerine olan hâkimiyetinin de etkisiyle klasik şiirin nazım şekline başkaldırmış ve şiirin bazı biçimlerine ve anlamlarına yenilikler getirmiştir. Bu bakımdan şair ilk Abbâsî dönemi yenilikçi şairlerin lideri olarak kabul edilmiştir.

¹⁶ Urcûze: Genelde ani ilhamların ve doğaçlama ifadelerin ürünü olan, Câhiliye şairlerinin çok kullandıkları bir nazım türü olan recezlerin I./VII. yüzyıldan sonra dâhili bir plâna sahip kaside gibi uzun şiirler hâlinde nazmedilen şekli (Topuzoğlu, 2007, c. 34, s. 509).

Ebû Nuvâs'ın şiiiri, zühdiyyâtta tecrübenin samimiyetiyle karakterize edilmiştir. Özellikle لا شريك لك /Buyur Allah'ım! Senin eşin ve ortağın yoktur." kasidesi onun şiiirinin tövbe eden bir ruhtan kaynaklandığını göstermektedir. Tam bir beyti birden fazla kez tekrar etmesi, tövbe etme konusunda ısrarlı ve kararlı olduğunun bir göstergesi niteliğindedir. Zühdiyyât şiiirlerinde yer alan tekrarlarla tekrar estetiği şairin acıma, pişmanlık ve içtenlikle tekrarladığı duygusal anlatımlarla şekillenmiştir.

Şairin züht şiiirlerindeki bazı üslûpların tekrarının, örneğin soyutlama üslûbunun tekrarının başka bir tekrar çalışmasının konusu yapılarak incelenmesi; ayrıca tövbe, istiğfar ve en kısa sürede Allah'a dönüş gibi bazı anlamların tekrarlarının ele alınması Ebû Nuvâs'ın incelenmeyen çalışmalarının ortaya çıkarılması bakımından önemlidir.

Kaynakça

- Ahmed Halef, Selâm. (2017). ed-Dilâletu't-Tekrâriyye Fî Hamriyyâti Ebî Nuvâs. *Mecelletu'l-Âdâb*. (Sayı:121), 77-90.
- Aydın, M. (2006). Müveşşah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 32, s. 229-231). İçinde İstanbul: TDV.
- Ayyıldız, E. (2020). Ebû Nuvâs'ın Şarap (Hamriyyât) Şiiirleri. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/18, 147-173.
- Bayyûd, Huseyn. (2012). Talebu'l-Edeb Min Edebi't-Taleb, Haleb: Dâru'l-Furkân.
- Ceyhan, S. (2013). Zühd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 44, s. 530-533). İçinde İstanbul: TDV.
- Ceyhan S. (2011). Tecrîd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 40, s. 248-249). İçinde İstanbul: TDV.
- el-Cihenî, Mâni' bin Hammâd (h. 1420). *el-Mevsû'atu'l-Muyessera Fi'l-Edyân ve'l-Mezâhib ve'l-Ahzâbi'l-Mu'âşıra*. (4. bs.). (Cilt 1). Riyâd: Dâru'n-Nedveti'l-Âlemiyye.
- Çınar, M. (2015). Arap Edebiyatında Mucûn (Müstehcen) Şiiirleri ve Şairleri Üzerine Bir İnceleme, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 17-30.
- Dayf, Ş. (2004). *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî el-Aşru'l-Abbâsi el-Evvel*. (16. bs.). Kâhîre: Dâru'l-Ma'ârif.
- Demirayak, K. (1998). *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*. Erzurum: Şafak Yayınevi.
- Durmuş, İ. (1997). Harf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 16, s. 158-163). İçinde İstanbul: TDV.
- Durmuş, İ. (2010). Şiiir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 39, s. 144-154). İçinde İstanbul: TDV.
- Durmuş, İ. Öztürk M. Pala İ. (2001). Kafiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 24, s. 149-153). İçinde İstanbul: TDV.
- Dursun, H. (2021). Arap Dilinde Hurûfu'l-Me'âniler ve Çok Anlamlılığa Etkisi (Necm Suresi İlk Yirmi Üç Ayet Örneği). *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 12, 225-244.
- Ebû Nuvâs. (2009). *Divânu Ebî Nuvâs*. thk. Muhammed Enis Mehrât. Hımş. Dâru Mehrât Li'l-'Ulûm.
- Ebû Nuvâs, el-Hasen b. Hâni'. (1953). *Divânu Ebî Nuvâs el-Hasen b. Hâni'*. thk. Ahmed 'Abdulmecîd el-Gazâlî. Kâhîre: Matba'atu Mıřr.
- Eliaçık, M. (2014). Belagat Kitaplarında Tekrîr Sanatının Tarif ve Tasnifi. *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (7), 1-7.
- Er, R. (2006). Müvelledûn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 32, s. 227). İçinde İstanbul: TDV.

- Erdem, G. (2013). "İslâm Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytü'l-Hikme". *Dinî Araştırmalar*, 16/42, 57-77.
- Fâdilî, Muhammed; Şemsuddîn, İbrâhîm. (2008). *Şerhu Divâni Ebî Nuwâs el-Hasen b. Hâni'*. Beyrût: Dâru Şubh.
- el-Feyrûzâbâdi. (1996). *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*. (5. bs.). Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- Goldziher, I. (2012). *Klasik Arap Literatürü*. (Çev. Er R. ve Yüksel A.) Ankara: Vadi Yayınları.
- İbn 'Asâkir, Ebu'l-Ķâsim 'Ali b. el-Hasen İbn Hibetillâh b. 'Abdillâh eş-Şâfi'î. (1995). *Târîhu Medîneti Dimaşk*. thk. Muĥibbu'd-Dîn Ebî Sa'îd 'Umar İbn Ķarâme el-'Amravî. (Cilt 13). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Mâce. (2017). *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi*, Hz. Abdullah Parlıyan. (Cilt 2). "Tövbe", 30/4250, 4253. İstanbul: Konya Kitapçılık.
- Kınar, K. (2008). *Anlambilimi ve Arap Anlambilimi*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- el-Muncid. (1992). (33. bs.). Beyrut: Dâru'l-Meşrik
- Öğüt, S. (2011). Telbiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 40, s. 396, 397). İçinde İstanbul: TDV.
- Öz, M. (2013). Zındık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 44, s. 390, 391). İçinde İstanbul: TDV.
- Pala, İ., Kılıç, F. (2020). Musammat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 31, s. 233-235). İçinde İstanbul: TDV.
- Suzan, Y. (2012). Ebû Nuwâs ve Zühdiyyeleri. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, (20), 63-90.
- eş-Şek'a, Muştafa. (1986). *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ Fi'l-'Aşri'l-'Abbâsî*. (6. bs.). Beyrut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn.
- Toprak, M. F. (2000). Arap Şiirinde Adı Geçen Şarap Adları ve Bazı Hamriyyat Terimleri. *EKEV Akademi Dergisi*, 2/3, 169-194.
- Topuzoğlu, T. R. (2007). Recez. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 34, s. 509, 510). İçinde İstanbul: TDV.
- Tuzcu, K. (2011). *Arap Şiirinde Muvaşşah (IX-XV. Yüzyıllar Arası)*. Ankara: Tiydem Yayıncılık.
- Üstün, M. (2022). "Başlangıçtan Günümüze Arap Edebiyatında Kullanılan Nazım Türleri". *Şarkiyat Mecmuası*. (40), 117-144.
- Yeşildağ, A. (2017). el-Ĥamru Fi's-Şi'ri'l-'Arabî/Arap Şiirinde Şarap. *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 281-316.
- Yıldız, H. D. (1988). Abbâsîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 1, s. 31-48). İçinde İstanbul: TDV.
- Yılmaz, S. (2021). *Çevirinin Estetik Boyutu*. İstanbul: Akdem Yayınları.
- ez-Zeyyât, Aĥmed Ĥasen. (2018). *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*. Ķâhire: Dâru's-Şaĥve
- ez-Zirikî, Ĥayruddîn. (2002). *el-A'lâm*. (15. bs.). Beyrut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn.